

KONTAMINACIJA S PARANORMALNIM FENOMENOM V LOKALNI
SKUPNOSTI V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Dušan KOS

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: dusan.kos@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Članek se ukvarja s problemom poročil o prikazovanjih duhov v zgodnjem novem veku na ozemlju Slovenije. Glavni vir je poročilo o prikazovanjih duha leta 1655 umrle Marije Elizabete pl. Gallenberg v dvorcih Novi dvor in Stari dvor pri Radečah leta 1684, ki ga je leta 1689 objavil Janez Vajkard Valvasor v delu »Die Ehre des Herzogthums Crain«. Ta prikazovanja so eden prvih podrobno opisanih in raziskanih paranormalnih primerov na Slovenskem, ki niso izhajali iz cerkvenega miljeja. Valvasorjeve razlage prikazovanj tovrstnih duhov z renesančnimi in baročnimi teorijami o življenju in pretvorbah duše po smrti telesa ter s popularno teorijo astralnega in življenskega duha, so v članku soočene z analizo preiskave ljubljanskega škofijskega sodišča. Primerjava obeh virov izpričuje načine prepletenosti kolektivnih zavesti z visoko in ljudsko kulturo oz. vzajemno kontaminiranje teologije in homiletike z ljudskimi zaznavami smrti, vic in prihajanja duš po odrešitev v svet živih.

Ključne besede: prikazovanje duhov, poltergeist, visoka kultura, ljudska tradicija, zgodnji novi vek, plemiška rodbina Gallenberg, Kranjska, Janez Vajkard Valvasor

UNA CONTAMINAZIONE DOVUTA A UN FENOMENO PARANORMALE IN
UNA COMUNITÀ LOCALE NELLA PRIMA ETÀ MODERNA

SINTESI

Il resoconto che Janez Vajkard Valvasor fa nella propria opera del 1689 »Die Ehre des Herzogthums Crain« descrivendo il castello Novi dvor (Weixelstein) e Stari dvor (Altenhof) di Radeče, rivela dei fatti che difficilmente trovano una spiegazione razionale e che sarebbero accaduti nel castello nell'arco di dieci giorni del mese di gennaio del 1684. Nella ripetute apparizioni della proprietaria del castello, la nobildonna Maria Elisabetta comitissa del Gallenberg, che morta già nel 1655, si materializza davanti agli occhi della cuoca del castello, si riconosce il fenomeno extrasensoriale noto ormai da secoli, detto »Poltergeist« e quello dell'apparizione degli spiriti dei defunti. Le apparizioni di Novi dvor sono uno dei primi casi di fenomeni paranormali o prodigi che siano stati

descritti in Slovenia e che non rientravano in ambiente ecclesiastico. Nella stessa opera Valvasor interpretava questi fenomeni sulla base di barocche teorie sulla vita dell'anima dopo la morte del corpo e sulla base degli allora molto popolari raggi astrali. L'analisi delle fonti giudiziarie relative a fatti del genere permette di fare luce sui rapporti sociali della quotidianità, sui costumi, sui limiti e sulle violazioni della normalità nelle comunità locali.

Parole chiave: visualizzazione di fantasmi, poltergeist, alta cultura, tradizione popolare, famiglia Gallenberg, Carniola, Janez Vajkard Valvasor

PRIKAZOVANJA LETA 1684

Maja 1684 je ljubljanski škofijski konzistorij po naročilu apostolske nunciature na Dunaju raziskal resničnost prikazovanj duha pokojne Marije Elizabete pl. Gallenberg na dvorcu Novi dvor pri Radečah med 15. in 25. januarjem 1684. Zapisnik zaslišanj je poslal na Dunaj, prepis pa je ostal v škofijskem arhivu (NŠAL ŠAL/Župnije, Compilatio). Glavno zaslugo za rešitev dogodkov pred pozabo pa ima Janez Vajkard Valvasor, ki je pri opisu gradu Novi dvor (*Weixelstein*) v 11. knjigi »Die Ehre des Herzogthums Crain« iz leta 1689 objavil podrobno poročilo z naslovom »*Eigendlicher und warhaffter Bericht der erscheienen und erloesten Seel in dem Schloß Weixelstein*« (Valvasor, 1689, XI, 645–648).

Že pred leti so v dvorcu ponoči slišali nerazložljivo rogoviljenje. Ogovoriti duha si je upala šele Ana Winkel 15. januarja leta 1684, kmalu po svojem prihodu na grad. Tistega večera je duh rožljaj kot da bi nosil železne verige in obleke. Nato je Ano in hlevarja, ki je bil v njeni sobi, ker jo je bilo strah, zagrabil za glavo. Naslednji večer je duh spet zaropotal in zagrabil za glavo dve služabnici, potem pa izginil. Naslednji večer ni bilo nenavadnih dogodkov, v torek 18. januarja pa se je spet slišalo rogoviljenje. Duh je s sklicevanjem na Boga, Marijo in sv. Antona Padovanskega izjavil, da je bil Novi dvor nekoč njegov in da zase zahteva 30 maš. V četrtek 20. januarja je v Anini sobici duha pričakalo devet oseb. Grajski oskrbnik Anton Glaničnik ga je vprašal, kaj hoče, a mu duh ni odgovoril. Oskrbnik ga je skušal zgrabiti, a je izginil. Duh se je nato vrnil in prosil Ano, naj pri oltarju sv. Antona v cerkvi v Jagnjenici preberejo 30 maš, ker je nekoč naredil krivico v višini 60 goldinarjev. Naslednji večer je duha v Anini sobici spet pričakalo veliko ljudi, med njimi so bili tudi grajski gospod Sigmund Viljem baron Čecker ter dva lokalna kaplana. Eden od njiju je zarotil duha, vendar ta ni odgovoril. Zahteval pa je preostanek maš ter povedal, da je duh gospe Gallenberg. Naslednji večer se je duh zahvalil za osem maš in spet opozoril na še ne prebrane. Anine želje, naj pove, kakšna je bila tista krivica z denarjem, da bi jo živi lahko popravili, ni izpolnil. Obljubil ji je le, da bo skrivnost zaupal samo njej.

V nedeljo 23. januarja je baron Čecker s štirimi duhovniki daroval pet maš v cerkvi v Jagnjenici. Nato so skupaj z Ano prenočili v bližnjem dvorcu Stari dvor. Zvečer je duh

enega duhovnika pocukal za lase, Ano pa tako močno udaril po glavi, da je bilo mogoče na njeni glavi videti odtis leve roke. Tudi naslednjo noč se je duh po opravljenih molitvah v Starem dvoru najavil s trkanjem. Ponovilo se cukanje za lase, Ano pa je duh prijel z roko. V torek 25. januarja so darovali še preostale maše, nato so se vrnili na Novi dvor, ker so želeli slišati duhovo zahvalo. Bela prikazen se je najprej pokazala na stopnišču dekli. Po večerji je duh vstopil v sobo, potrkal po mizi in naznanil, da je odrešen in gre v nebesa. Ani je obljubil, da bo molil za njo, za družino grajskega gospoda in vse, ki so mu pomagali. Nato je le Ani razodel motiv prikazovanja, a ji o tem prepovedal govoriti. Poslej se duh na Novem in Starem dvoru ni več na pojavil.

Lastnik tega poročila, najbrž pa ne tudi njegov avtor, je bil novodvorski graščak Sigmund Viljem baron Čečker. Ker je zapis natančen in urejen kronološko, se zdi, gre za spomine ene od prič, verjetno grajskega oskrbnika Janeza Glančnika. Zapisa Valvasor v nasprotju z razpredanji o lokalnih nenavadnostih ni komentiral. Z duhom pokojne gospe Gallenberg je bil namreč sorodstveno povezan: kot vdovec se je leta 1687 poročil z Ano Maksimilo Čečker, sestro Sigmunda Viljema Čečkerja. Domnevati smemo, da je Valvasorju poročilo najbrž med letoma 1687 in 1689 izročil prav on. S priženjenimi sorodniki Čečkerji pa je ostal Valvasor do smrti leta 1693 v dobrih odnosih (Reisp, 1983, 157, 170, 268, 312; Golec, 2007, 318–319, 328–329). Tudi pokojnica Marija Elizabeta je bila po rojstvu gospa Čečker in prava teta Valvasorjeve žene. Leta 1642 se je poročila s Francem Hartmanom pl. Werneggom, ki je umrl leta 1647, vdova pa se je še istega leta poročila z Janezom Friderikom pl. Gallenbergom. Z njim je imela dva sinova, družina pa je občasno živela tudi na Novem dvoru do Marijine smrti leta 1665. Marijin delež na Novem dvoru so mož in sinova takoj prodali vdovi po leta 1662 umrlem Marijinem očetu Francu Erazmu, leta 1674 pa je lastnik postal njegov sin Sigmund Viljem.

PSIHOLOŠKE IN KULTURNE KONTAMINACIJE POSMRTNEGA ŽIVLJENJA: POLTERGEIST IN DUHOVI

Že bežno branje razkriva, da so se v tistih januarskih dneh leta 1684 na Novem dvoru in Starem dvoru zgodili racionalno težko pojasnljivi dogodki, ki so v lokalnem okolju prepletali mentalitete različnih nivojev – tradicionalnih in ljudskih z visoko kulturo. Prikazovanja duhov nikoli niso bila le kulturološki ali religiozni okrask smrti, marveč univerzalen fenomen, ki ga upošteva večina svetovnega prebivalstva. Kakšne vrste kontaminacije nam danes lahko pomeni prikazovanje duhov? Miritev duhov, ki žive opozarjajo na zvezo s svetom mrtvih in na grehe, je ena prvobitnih travm človeštva in podstati religij. Toda vsak fizični stik sveta živih z mrtvimi kontaminira družbene vrednote in ideologije, v krščanstvu pa celo dogme o posmrtnem življenju, odrešitvi in vstajenju. Prav s preučevanjem tovrstnih mejnih pojavov lahko spoznamo pomembne paradigme, zlasti tiste o odnosu do smrti. O tem smo se v zadnjih desetletjih prepričali iz številnih diskurzov v zahodni historiografiji.

Po modernih znanstvenih gledanjih je šlo pri opisanih dogodkih za dva fenomena s skupnimi simptomi – poltergeist in prikazanje pokojnika. V preteklosti je veljalo, da ima poltergeist, tj. nerazložljiv hrup in zvoki največkrat demonski značaj, stik z dobrimi du-

hovi pokojnikov pa ima božjo osnovo. V 18. stoletju so racionalisti te fenomene namesto z duhovi in demoni skušali pojasniti s fizikalnim »fluidom«, v naslednjem stoletju pa z geofizikalnimi silami. Danes znanost meni, da nepojasnen hrup, premikanje predmetov in glasovi niso znaki dejavnosti duhov iz onostranstva, marveč fizikalni pojavi s psihičnimi vzroki v zvezi z določeno osebo. Nekateri parapsihologi menijo, da gre pri »duhovih« za samostojna inteligentna bitja iz onostranstva, drugi pa, da gre za posledice stresa ob duševnih težavah medija. Krščanska teologija pa ima takšne pojave za božje posege ali hudičeve prevare (Keller, 1979, 9–20; Gauld, Cornell, 1979, 98–105, 111–113, 143–157, 176–207, 339–360; Nadrah, 1996, 152; Vernet, 2001, 56–57, 61–63, 72–73, 97 sl., 117 sl., 186; Dörfler, 1996, 11–21, 41–52; Lecouteux, 2012, 182–184).

Novodvorska in starodvorska prikazovanja so bila leta 1684 torej dobro znan fenomen, ki je zadeval predvsem očiščevanje grešnih duš. Prikazovanja duhov pokojnikov, angelskih in demonskih bitij so bila tudi v ljudskih razlagah utemeljevana kot posledica trpljenja zaradi storjenih grehov ali pa demonov, ki preizkušajo in trpinčijo grešnike. Med prekrivanjem poganskih običajev s krščanskimi nauki o grehu in pokori se je v 13. stoletju zaokrožil nauk o tridelni shemi onostranstva, tj. o začasnem vmesnem prostoru oz. vicah. Odtlej so bila prikazovanja duhov ali duš še pogostejša, opisi v teološki, nabožni in poljudnoznanstveni literaturi pa so se namnožili v renesansi in baroku. S predstavami o duhovih so želeli obračunati protestanti, ki pa so med zavračanjem čudežev in katoliškega nauka o vicah najbolj plastično opisali duhove ter način njihove pomiritve, s tem pa postavili temelje sistematičnega preučevanja konkretnih duhov. Pomembna posledica je bila demonizacija in sabatizacija mnogih paranormalnih dogodkov v 17. stoletju (Gurevič, 1987, 288 sl.; Tenenti, 1987, 89–143, 427 sl.; Ariès, 1991, 136 sl., 195 sl.; Le Goff, 2009, 85–146; Schmitt, 1998, 11 sl.; Sluhovsky, 2007, 97 sl.; Maxwell-Stuart, 2011, 80 sl., 126 sl.; Rieger, 2011, 11–31).

Posvetne intelektualistične zaznave prikazanega duhov, ki jih izpričujejo Valvasorjeva razmišljanja, so bile drugačne od teoloških in ljudskih modelov. Valvasor je nenavadne dogodke, ki jih je videl ali slišal, najprej poskušal razložiti z naravnimi zakonitostmi. Le povsem nerazložljive pojave je pripisal posegu Boga, Satana in magije (Valvasor, 1689, IV, 543, 568–569; XI, 70–109). Tudi stike duhov in mrtvecev z ljudmi na tem svetu, ki jih je izpričevala ljudska kultura, je poskusil racionalno pojasniti, tiste manj verjetne pa je ironiziral. Takšno je bilo poročilo o vampirjih v Istri, ki jih je imenoval »nemirni mrlički«. Novodvorska prikazovanja pa so v Valvasorjevem zaznavanju nadnaravnega sodila v povsem drugo kategorijo. Šlo je za nadnaravni dogodek, ki ni izhajal iz ljudskih fantazij ali cerkvene kulture (svetniški čudeži in prikazanja Device Marije), marveč je zadeval znane pokojnike. Valvasor je upošteval Paracelsusovo mnenje, da prikazovanja pokojnikov niso le sad človeške domišljije, marveč so včasih resnična. Dokler človek živi, se lahko pojavijo dobri ali slabi duhovi, največkrat pa življenjski duh. To je »iskrica astralnega žarka«, ki je tako pomembna za življenje ljudi in živali kot zrak. Živega telesa duh nikoli povsem ne zapusti, saj so telesni udje brez njega negibni. Ko pa zapusti telo, to umre, astralni življenjski duh postopoma spremeni svoj zrak v prvotni princip in premine. Valvasor s tem ni izenačil duše z astralnim duhom, ni pa ugovarjal mnenjem, da lahko včasih in z dovoljenjem Boga dober ali hudoben duh oz. astralni življenjski duh človeku v spanju nekaj sporoča (Valvasor, 1689, XI, 249–262).

PREISKAVA PRIKAZOVANJ

Z Valvasorjevo razlago astralnih in življenjskih duhovih se ljubljanski škofijski konzistorij leta 1684 ni ukvarjal. S prikazovanjem pokojne gospe Gallenberg je bilo v njegovi zaznavi osnovnih informacij takole: kraji prikazovanj niso bilo cerkveni prostori, marveč zasebna poslopja. Ljudem se nista prikazala Jezus ali Devica Marija, temveč laiška pokojnica, večkrat in nikoli v polzavednih stanjih in sanjah, kjer se je zgodila večina težko dokazljivih vizij. Ni šlo za mistične vizije, niti za (psevdropoganske) prikazni iz ljudske tradicije. Prikazovanja so bila stvarna, saj je duh govoril z ljudmi, ni le ropotal kot poltergeist. Bistveno vprašanje za preiskovalce zato ni bilo, ali se je Ani in drugim res prikazoval duh pokojne osebe ali ne, marveč ali je bil to dobri katoliški duh s pobožnim namenom, zločest demon ali pa je šlo le za skupinsko (samo)prevaro. Življenje gospe Gallenberg pa je bilo moralno neoporečno, zato njen duh ni mogel biti zloben. Pobožno gospo so za časa življenja imeli domačini skoraj za svetnico in spomin nanjo dve desetletji po smrti še ni ugasnil. Zaradi nenadne smrti pa se ni mogla niti spovedati in ni povsem ustrezala zahtevam za doseženje »lepe smrti«, toliko bolj pa vlogi »neodrešene duše« (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 1; Ariès, 1991, 385 sl.). Socialna struktura pri prikazovanju je bila tako raznolika, nepovezana in po družbeni konvenciji verodostojna, da ni kazala na zarotniško kliko: lastnik dvorca Novi dvor baron Čečker je bil ožji sorodnik gospe Gallenberg in določeni odrešitelj njene duše, največ pa je bilo služabnikov, od katerih jih je nekaj nekoč celo poznalo gospo Gallenberg. Zraven so bili še lokalni plemiči in duhovniki. Vsi so potrdili Anine besede, obenem pa razkrivali družabno življenje in običaje na Novem dvoru.

Konzistorij je imel na voljo inkvizicijsko preiskavo. V 17. stoletju je bil razširjen protičarovniški in eksorcistični priročnik za kazenske sodnike *Disquisitionum magicarum libri sex* jezuita Martina Del Rio (1599), ki je dajal smernice za preiskave vseh vrst magije, čudežev in drugih fenomenov. Od priporočenih vprašanj pričam velja omeniti naslednja: 1. Za kakšno vrsto razkritja gre? 2. Je videnje mogoče potrditi z drugimi zanesljivimi videnji? 3. Različna videnja v isti zadevi so sumljiva, ker želi Satan zmanjšati verodostojnost resničnih dejanj z lažnimi. 4. Kakšen motiv ima oseba za izpričanje prikazovanj drugim osebam? 5. Kako se je duh pojavil? 6. Je bila oseba ob prikazovanju srečna ali prestrašena? 7. Je bilo v prikazanju kaj moralno spornega? (Del Rio, 1640, lib. IV c. 1 q. 2 sect. 5) Protokol zaslišanj devetnajstih oseb na sedmih sejah maja in junija 1684 v Ljubljani kaže, da so se konzistorialni svetniki Del Riovih navodil držali.

MORALNA KONTAMINACIJA PRIKAZOVANJ?

Nekatere priče so nakazale sum glede resničnosti prikazovanj, ko so izpostavile Anino problematično moralo. Šestindvajsetletna kuharica je služila pri baronu Čečkerju le med 6. januarjem in 2. februarjem 1684 (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 9). Pred tem pa je zamenjala kar šest delodajalcev, nazadnje je bila pri svibenskemu župnemu vikarju. Že med službovanjem pri njem se je najbrž seznanila z novodvorskimi kolegi in grajskimi govoricami. Od njih bi lahko dobila tudi informacije o pokojni gospe Mariji Elizabeti.

Ana pa je zagotavljala, da je ni poznala, niti ni nikoli slišala za nenavadne dogodke na Novem dvoru (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 4). Sum v Anino moralo in posledično v njeno verodostojnost je podkrepila izjava Wolfganga Engelberta barona Galla o njenem »slabem življenju« (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 18). Svibenski kaplan Lovrenc Čič je celo vedel povedati, da je nekoč nekemu kmetu dala ljubezenski napoj, neki ženski ukradla nekaj denarja in bila krajši čas v zaporu. Bila pa je tudi mati nezakonskega sina, ki ga je imela pri sebi na Novem dvoru.

Sodniki so najbrž občutili nelagodje tudi ob opazkah služabnikov o »ležanju« (čakanju na duha) žensk in moških v Anini sobi v prvih nočeh prikazovanj. Služinčad je sicer poznala katehetske sume, da se ob takšnih priložnostih pogosto skoti greh. Kljub temu so vsi nekako potrdili, da morala na Novem dvoru ni bila na visoki ravni vsaj, kadar gospodarja ni bilo doma. Posebej živahno je bilo okoli 15. januarja, ko sta bila baron Čečer in grajski oskrbnik nekaj dni odsotna. Iz teh namigov se ponuja enostavna in banalna pojasnitev vzrokov in načinov prikazovanj – norčevanje in strašenje novih služabnic, nekakšen iniciacijski služabniški obred na gradovih. Ana in ženske, ki so bile prve dni z njo v sobi, so namreč izjavile, da so ob začetku rogoviljenja mislile, da jih strašijo moški posli v spodnjih prostorih, ki so popivali v pekarni in drugih sobah, ženske pa so se že prej odpravile spat (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 6–7, 9–10). Šale s seksualno konotacijo niso bile redke tudi, ker so nekateri moški posli, ki so sicer imeli sobe v gospodarskih poslopih, včasih prespali kar v dvorcu.

KULTURNE KONTAMINACIJE PREDSTAV O DUHOVIH

Tehnologija prikazovanj, podoba duha in komunikacija

Vsakršno prikazovanje duhov je v znamenju kontaminacije iz visoke in ljudske kulture, ne glede na resničnost dogodkov. Vplivi so večstranski in se kažejo zlasti v podrobnostih.

Koledar prikazovanj preiskovalcem ni vzbujal pozornosti: 15. januar 1684 nikomur ni pomenil kaj posebnega, toda 17. januar, dan preden je duh prvič spregovoril in postavil zahteve, je bil praznik sv. Antona Puščavnika, zmagovalca nad demoni. Duh pa je omenjal le Antona Padovanskega, morda zato, ker v bližnji okolici Antonu Puščavniku nista bila posvečena nobena cerkev in oltar. Da se je duh prikazoval le pozno zvečer, ni bilo nenavadno. V ljudski kulturi je bila tema sinonim za smrt, grešnost, vsakršne prevare, zločine in človeško ranljivost. Noč je bila naravni čas Satana, duhov in demonov (Lecouteux, 1987, 37–47; Delumeau, 1987, 120–125; Ekirch, 2010, 27–55, 204–207). Tudi na Novem dvoru so priče duha po običaju čakale v temi. Šele ko se jim je oglasil, je nekdo odšel po luč, pri svetlobi pa seveda ničesar niso videli. Tudi lokacije prikazovanj niso bile sumljive. Iz omemb na zaslišanjih je jasno, da se je duh pojavljal skoraj povsod v dvorcu, največkrat pa v Anini sobi. Po teoloških shemah se je duh lahko prikazal kjerkoli, največkrat v cerkvenih prostorih, a tudi v zasebnih poslopih in na odprtem. Iz narave duha je bilo jasno, da ne gre za »zakleto (hudičevo) hišo«, kakršnih so se kleriki bali v srednjem veku (Schmitt, 1998, 181–185; Lecouteux, 2012, 84 sl.).

Trkanje po vratih ali mizi in zvok vlečenja stolov in mize, dotikanje glav nekaterih prisotnih so bila priznana znamenja poltergeista. Lahko pa se vprašamo, zakaj očitvidci ob nenavadnih zvokih in po oglasitvi duha niso zbežali, saj so vsi trdili, da so bili zelo prestrašeni. Glavna razloga za hrabrost sta vsaj dva – psihološki in kulturni. Človeški instinkt za nevarnost je šibak in ga običajno preglasi radovednost. Občutek varnosti je krepilo čakanje v skupini ter zavedanje, da gre za dobrega duha. Le na območjih s plitko krščansko tradicijo so se dlje držali poganski miti o nasilnih duhovih in mrličih. Osrednji predeli slovenskih dežel pa so bili v 17. stoletju že tako prežeti s krščanstvom, da so bili miti dodobra kontaminirani s teološkimi predstavami. Ljudske predstave so sicer še izpričevali nekateri običaji, denimo bdenje ob pokojnikovem truplu, da bi hudiču preprečili polastitev telesa pred pokopom (Lecouteux, 1987, 85–88).

Vidna podoba duha gospe Gallenberg je bila v imaginariju Ane in publike neenotna, je pa bila skoraj v vsem kontaminirana z opisi v literaturi in tradiciji. Priče so namreč trdile, da duha razločno ni videl nihče, niti Ana. Drugi so slišali le njegove besede in ropot, se je pa nekaterih duh dotaknil, Ani pa celo zadal zaušnico. Najbolj nezaslišan napad je doživela dekla Agnes Kraševc, ki jo je zadnji večer pred vrati sobe na Novem dvoru »ena roka zagrabila za prsi, druga pa zadaj« (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 21). Enkrat sta duha zaznala tudi vaški župan in grajski oskrbnik: prvi kot senco majhne ženske z majhno glavo in dolgim trupom v črnem, drugi pa se je sence poskusil dotakniti, a se mu je izmuznila (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 9; Valvasor, 1689, XI, 646). Zadnji večer je Agnes Kraševc uzrla belo oblečeno osebo (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 21; Valvasor, 1689, XI, 648). Bela prikazen je arhetip dobrega duha oz. očiščene duše iz vic (nasprotno je črno ali temno oblačilo simbol grešnosti in očiščevanja (Dörfler, 1996, 48 sl.; Nadrah, 1996, 73; Jaffé, 1997, 108–131; Schmitt, 1998, 204–205)). V plemiški kulturi je bela ženska pomenila duh pokojnice, največkrat vdove. Povsem mogoče je, da so bili opisi duha le projekcije psihične vsebine opazovanega, »motivirano videnje« v skladu s tradicionalnimi opisi (Huxley, 1993, 84–88, 92–96; Jaffé, 1997, 218–221; Gauld, Cornell, 1979, 259–262).

Glede jezikovnega izražanja je Valvasorjevo poročilo nedoločno, saj je v celoti, skupaj z dialogi zapisano v nemškem jeziku. Konzistorialni zapisnik s citati Aninih dialogov potrjuje praviloma slovensko komunikacijo z duhom (NŠAL ŠAL/Župnije, *Compilatio*, 7 sl.) Nič nenavadnega – večina kranjskega plemstva in tudi gospa Marija Elizabeta je vsaj s služabniki govorila slovensko. Neproblematična je bila tudi skoraj ekskluzivna Anina komunikacija z duhom. To je bil teološki in še danes parapsihološki model pogovorov z duhovi: duh se običajno prikaže le izbrani osebi in z njo govori v njenem maternem jeziku, drugi prisotni pa ga lahko (ali pa ne) le slišijo (Schmitt, 1998, 195). V resnici se je duh z enozložnicami nekajkrat odzval tudi na vprašanja oskrbnika in duhovnikov. Zgovornost prič in njihovi poskusi navezave komunikacije kažejo, da so bili protestantski in protidemonski nauki, da se je treba izogibati komuniciranju s prikaznimi, ker gre lahko za zapeljevanje demonov, leta 1684 pozabljeni. Prevladalo je katoliško načelo, da stopnja (ne)okrnjenosti govora prikazni kaže stopnjo njegove očiščenosti – gospa Gallenberg res ni bila velika grešnica in njen govor je bil v zanzavi prič zato tekoč.

Najpomembneje je bilo, kaj je duh govoril. Vse priče so trdile, da se je pogovor sukal v paradigmah odrešitve krščanske duše. Dialogi so bili kratki, v teološkem smislu precej

nedoločeni glede odreševanja in pokojničinega življenja. Na manjše razlike pri citiranju dialogov duha in Ane se zasliševalci niso ozirali, saj so vedeli, da spomin s časom usiha. Po Valvasorju je 18. januarja Ana začela dialog z duhom z nagovorom: »Vsi dobri duhovi hvalijo Gospoda Boga.« Preiskovalci bi se najbrž morali bolj posvetiti vprašanju, kako je Ana takoj vedela, da mora prikazen povprašati, kakšen in čigav duh je, kaj in zakaj nekaj hoče ter kako se želi odrešiti (Schmitt, 1998, 158). Takšen nagovor je namreč neposredno izhajal iz navodila apostola Janeza o razlikovanju dobrih od slabih duhov (1 Jn 4, 2–3), ki ga Ana tako natančno ni mogla poznati. Tistega večera pa so bile v sobi z njo le neuke sodelavke in vaški župan. Možno je, da jo je o tem že prej nekdo podučil ali pa je dialog s svojo zaznavo duhov kontaminiral izobraženi sestavljalec Valvasorjevega poročila. Zasliševalci so se najbolj zapičili v problem, ali gre za dobrega duha. To bi priče potrdile, če bi duh odgovoril, da veruje v Boga Očeta, Sina in Svetega duha. Ana se takšnega odgovora ni spominjala, toda po Valvasorjevem poročilu je duha po njegovi potrditvi, da tudi sam hvali Boga, Marijo in Antona Padovanskega, vprašala: »Kaj zahtevaš, *dobri duh*?« (Valvasor, 1689, XI, 646) Očitno je bila vseskozi prepričana, da je duh dober.

Vice in odrešitev duše: ljudska kultura vs. visoka kultura

Tu se velja ustaviti pri problemu vzajemnih kontaminacij baročne katoliške homiletike na ljudske zaznave smrti, duš in vic. Vice so bile od 13. stoletja skozi pridige in poučne anekdote standardni del pastore (Le Goff, 2009, 435 sl.) Prikazanje duha zaradi pomoči pri odrešenju, kot so duhovo prošnje izpovedale Ana in druge priče, je bil v nauku o vicah najpogostejši vzrok prikazovanj tudi v (pokristjanjeni) ljudski kulturi, kakor tudi v renesančni in baročni visoki kulturi. Konzistorialni svetniki pa so imeli pred očmi predvsem katehetske vidike koncepta purgatorija in podpiranje ljudske pobožnosti. Protidemonskih poudarkov, kakršne je posebjalo življenje sv. Antona Puščavnika (v posebni pridigi je na nenehen boj z demoni slovensko ljudstvo opozarjal kapucin Janez Svetokriški iz vipavskega Sv. Križa (a S. Cruce, 1696, 91–101), pozneje pa ljubljanski jezuit Jernej Basar glede identificiranja lažnih prerokov/demonov (Bassar, 1734, 292–302)), pa leta 1684 ni bilo slišati. Pridigarji in lokalni duhovniki se namreč reševanju duš iz vic v 17. stoletju niso posvečali toliko kot bi pričakovali od tako pomembne teme. Šlo jim je predvsem za prepričevanje živih za življenje v pravi veri. Janez Svetokriški je v zbirki nedeljskih in priložnostnih pridig s konca 17. in začetka 18. stoletja poslušalce tu pa tam opozarjal na skušnjave svetnikov, ki jih je našel v tujih homiletičnih in hagiografskih predlogah. Vice in tehnologijo reševanja duš je podrobno opisal le v dveh pridigah, kjer je poudaril, da za rešitev pomagajo le maše (a S. Cruce, 1707, 627–640). Tudi njegovi nasledniki, denimo ljubljanski jezuit Jernej Basar, vic znotraj podukov o grehih, zveličanju, nebesih in peklu niso pogosto omenjali. Konec koncev jih niso omenjali niti sklepi letnih škofijskih sinod znotraj ukazovanja izvajanja zakramentov (zlasti spovedi) in kateheze. Ta je še v 18. stoletju stavila na vse ali nič in za sivine (kar so vice pomensko bile) v vedno bolj moralizatorski projekciji življenja duš ni bilo velikega posluha. To ni bilo nenavadno: leta 1563 tridentinski koncil nauka o vicah ni umestil med verske dogme in ga zato ni dal na vrh seznama kateheze. Koncil je škofom le naročil, naj nauk ohranjajo, obenem pa

so cerkveni prelati ocenili, da laikom ne kaže razlagati pretežkih teoloških vprašanj, saj nerazumljene lahko celo krepijo praznoverje (Waterworth, 1848, session XXV, 232–233; Le Goff, 2009, 541–542). Tako je kateheza še naprej celo s primeri iz ljudske kulture dopuščala precej svobodne predstave o vicah, dušah in njihovem vračanju po pomoč. S tem pa je sprejemala ljudske zaznave v svoje nauke (Gurevič, 1987, 20–24, 42 sl.).

Bipolarnost posmrtnega življenja je bila globlje kot vice ukoreninjena tudi med slovenskim ljudstvom. Ljudje so ohranjali motiv o tehtanju duš, ki je v krščanstvo zašel iz starih bližnjevzhodnih in azijskih ver. Tehtanje pokojnikovih dobrih in slabih dejanj takoj po smrti duši dopušča le eno alternativo začasnega odhoda v raj – v pekel, kjer ostane vsaj do poslednje sodbe. Tako pravijo ljudske pesmi (Slovenske ljudske pesmi, 1992, št. 168). Zato se je v praksi nauk o posmrtnem življenju duš na Slovenskem še vsaj sredi 18. stoletja še vedno osredinjal predvsem na oba nasprotna pola posmrtnega življenja pred poslednjo sodbo. Zaradi standardiziranega načina očiščevanja duš z ognjem se poljudni teološki baročni opisi vic in očiščevalnega ognja tudi niso bistveno razlikovali od pekla in peklenškega ognja. Basar je celo zapisal, da je trpljenje v vicah hujše od vsega, kar so na zemlji sposobni najhujši tirani. Natanko tako so trpljenje v vicah že v 13. stoletju opisovali frančiškani, za njimi pa kapucini (Bassar, 1734, 423–430; Le Goff, 2009, 373–385). Izenačevanje trpljenja v peklju in vicah pa ustreza tudi predstavam v slovenski ljudski pesniški tradiciji, ki je vicam posvečala precej manj pozornosti kot peklju.¹

Najbrž ni le naključje, da je bil vsebinsko podoben greh kot ga je zagrešila Marija Elizabeta, jedro ene od legend o sv. Antonu Padovanskem, oskrbniku oz. kmetu in lažnivem gospodu, ki je bila tudi na slovenskem ozemlju še v 18. in 19. stoletju zelo popularna. Slovenska pesniška predelava te italijanske legende govori o fevdalcu, ki od »oskrbnika« (v mlajših variantah gre za kmeta) zahteva že davno plačane dajatve, sv. Anton pa ukaže iz pekla (ne iz vic) pripeljati pokojnega fevdalčevega očeta, da mu napiše potrdilo o plačilu (Slovenske ljudske pesmi, 1992, št. 192). Pesem je izhajala iz baročne homiletike, saj jo je kot eksempl (Kretzenbacher, 1959, 33–75) na kratko že leta 1696 omenil Janez Svetokriški, leta 1731 pa v pridigi podrobno opisal ljubljanski kapucin Rogerij. Oba sta kot kraj bivališča pokojnega gospoda omenjala le pekel (a S. Cruce, 1696, 307).² Toda Marija Elizabeta, ki je v obdobju kot se je ta učena legenda začela širiti po Slovenskem, storila skoraj enako in namerno materialno krivico oz. goljufijo s finančnim obračunom, po smrti ni trpela v peklju, marveč vsaj leta 1684 v vicah. Le od tam je lahko prihajala po pomoč in le od tam je po opravljenih mašah odšla v nebesa, kot je zagotovil njen duh. Očitno je, da si pri oblikovanju podobe njenega prikazovanja ljudska tradicija ni več mogla prilastiti vodilne vloge, marveč je njeno prikazovanje v večini zgoraj opisanih elementov temeljila na primerih iz visoke kulture oz. posredno iz tujih poljudnoteoloških in ezoteričnih traktatov. Tudi način odrešitve duha oz. duše priča, da je bilo upoštevano le

-
- 1 Duši v vicah je posvečena le pesem o tavajoči duši, ki je bila poslana v vice (Slovenske ljudske pesmi, 1992, št. 169); podobna je pesem o duši, ki je poslana v pekel (št. 170).
  - 2 Rogerij je legendo povzel po neki italijanski predlogi, ki je dogodek postavila v leto 1632, mesto Neapelj in na goro Vezuv (Rogerius, 1731, 604–605). Nekateri drugi slovenski pridigarji iz 18. stoletja pa legende niso omenjali.

cerkveno priporočeno sredstvo – maše in molitve. Zahtevanih trideset maš je bila namreč že tisočletje institucionalizirana oblika »gregorijanskih maš« (Le Goff, 2009, 142).

Materialistično kontaminiranje življenja gospe Marije Elizabete

Motiv prikazovanj, ne glede na resničnost oz. sum o manipulaciji, je kljub poskusom prič za komunikacijo z duhom in zasliševalcev ostal nerazjasnjen. Za zgodovinarja pa je zanimivo zlasti vprašanje v zgodbi, na katerih dogodkih v življenju Marije Elizabete je ali bi lahko slonelo prikazovanje. Kaj bi njeno življenje tako kontaminiralo, da je sprožilo prikazovanja oz. videnja? Po dobrih treh stoletjih je takšen dogodek v življenju gospe Gallenberg težje odkriti kot bi ga lahko leta 1684. Gospa v nasprotju z drugimi Čečerji in gallenberškimi svaki pravno in pisno v javnosti ni bila zelo dejavna. Zaradi nenadne smrti tudi ni uspela napraviti oporoke, v kateri bi morda gotovo uredila nerešene finančne zadeve in grehe. Če bi to zanesljivo ugotovili, bi lahko domnevali, da so bila prikazovanja manipulacija, ki je življenje pokojnice uspešno vpela v prepričljivo zgodbo.

Po duhovih namigih se zdi, da je gospa Marija Elizabeta storila krivico v prvih treh mesecih leta 1647, ko je bila vdova pl. Wernegg, pa čeprav se je leta 1684 njen duh intituliral za »Gallenbergerico«. To ime je kot drugič poročena žena (ne pa vdova) nosila od aprila 1647 do smrti marca 1665. Duh je z opozarjanjem Aninih gospodarjev na omadeževanje »pravičnih krajcarjev z nepravičnimi« namignil, da oškodovanec ni bil nujno plemič ali Marijin sorodnik, marveč njen uslužbenec. Ta domneva se pokriva z že omenjeno legendo o krivični fevdalčevi izterjavi dolga in posredovanju Antona Padovanskega kot posrednika med peklom in svetom živih. Ta, najbolj ravna in smiselna črta med legendo in motivom prikazovanj gospe Gallenberg, v redkih ohranjenih arhivskih dokumentih ni z ničemer podkrepjena. Vseeno pa obstaja možnost, da je šlo za posredno kontaminacijo njenega življenja z legendo.

Marijin dolg do neznanega oškodovanca kot sredstvo manipulacije namreč lahko iščemo tudi skozi končni cilj denarja, ki je bil darovan za maše za njeno odrešitev. V tem primeru je moral biti iniciator učen in pohlepen. Jasen je le cilj denarja – oltar sv. Antona Padovanskega v cerkvi sv. Marjete v Jagnjenici. Sveti Anton je dobil na Slovenskem tovrsten ugled šele v 17. stoletju in tudi Čečerji so bili njegovi častilci. A zakaj maše ravno v Jagnjenici in ne kje drugje, denimo na Antonovem oltarju v cerkvi na Brunku, kot je duhu predlagal grajski oskrbnik, da bi bilo duhu hitreje pomagano? Romarska cerkev Svetih treh kraljev na Brunku je bila veliko bolj priljubljena kot podružnica v Jagnjenici, Čečerji pa njeni tradicionalni mecen. Tam so imeli rodbinsko grobnico, cerkve pa so se pogosto spomnili ob izdelavah oporok. Morda je oskrbnik zaslutil, da pokojnica za življenje še ni mogla videti Antonovega oltarja v Jagnjenici in do njega ni mogla imeti nobenih dušnih nagibov. Svibenski vikar ga je namreč dal postaviti šele po letu 1669 (Valvasor, 1689, VIII, 801, 803). Oskrbnik je s predlogom pokazal vsaj, da je zaznal nelogičnost zahteve in želel preprečiti odtok gospodarjevih financ v Jagnjenico.

To pa krepí sum, da so bila prikazovanja zelo kontaminirana z interesi svibenskega vikarja, ki je nadzoroval cerkev v Jagnjenici. A tudi, če ni šlo za prevaro, je konec koncev samo on imel finančne koristi od prikazovanj. Leta 1684 je bil vikar že poldrugo desetle-

tje Franc Ludvik Schreiber, pri katerem je Ana služila do prihoda na Novi dvor. Schreiber je tako kot še marsikdo drug lahko slišal, da se gospa Marija Elizabeta pred smrtjo ni utegnila spovedati. Schreiber je v pridigah gotovo govoril tudi od Antonu Padovanskem. Ana je to posredno potrdila, češ da je o njem veliko slišala v jagnjeniški cerkvi in je nasploh čutila naklonjenost ravno do tamkajšnjega Antonovega oltarja (NŠAL ŠAL/Župnije, Compilatio, 4). Ana je med služenjem na Svibnem gotovo zaznala tudi vikarjevo željo po dotaciji za nov oltar, ki je bil res postavljen šest let po prikazovanjih. Za financiranje pa je moral vikar dobiti bolj velikodušnega donatorja kot je bil baron Čečker – Katarino Elizabeto baronico Raumschüssl, pobožno baronovo taščo in vdovo, ki je leta 1690 sama plačala oltar.³

POZABLJANJE NA DUHA

Z darovanimi mašami in romanjem k eni od okoliških cerkva je bila duša gospe Galenberg rešena iz vic in pripuščena v nebesa, zato so se prikazovanja na Novem dvoru za vekomaj končala. Morda je k umiritvi še bolj pripomogel Anin takojšen odhod z Novega dvora. Ker konzistorialna preiskava ni prepoznala izrednega božjega posega in čudežnosti, res pa ne tudi prevare, so okoličani kmalu pozabili na dogodke. O podobnih dogodkih tudi niso nikoli več poročali poznejši lastniki Novega dvora. Ta prikazovanja so namreč še izhajala iz srednjeveške tradicije, mešanice ljudske in učene kulture. V naslednjem stoletju pa je tridentisnka pastoralna opravila s praznoverjem in človeške pogovore z laičnimi duhovi odrinila v intimne in mistične zaznave. Takšnih prikazovanj ni nihče več obešal na veliki zvon do konca 19. stoletja, ko so se prikazovanja v določeni meri osvobodila krščanskih postulatov in se profanizirala v spiritizmu – v spektaklu kot delu kvaziduhovnega življenja sekularizirane industrijske družbe, v resnici dodobra kontaminirane s srednjeveškimi krščanskimi duhovi.

---

3 Njeno donatorstvo je izpričano v napisu pod osrednjo oltarno nišo s kipom svetega Antona.

A CONTAMINATION WITH PARANORMAL PHENOMENON IN LOCAL
COMMUNITY IN THE EARLY NEW AGES*Dušan KOS*

Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,
Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, 1000, Ljubljana, Slovenia
e-mail: dusan.kos@zrc-sazu.si

SUMMARY

In 1689, in »Die Ehre des Herzogthums Crain«, Janez Vajkard Valvasor published a three page report on appearances in the castle of Novi dvor and in the manor of Stari dvor near Radeče (Slovenia) of the spirit of the noblewoman Marija Elizabeta of Gallenberg, who had died in 1665. An extrasensory phenomenon known and described for millennia can be recognised in the appearances of her spirit to the castle cook and other persons, to the castle owner Sigmund Viljem Baron Čecker and to local clergy, between January 15th and 25th 1684.

Appeasing spirits, which draw the attention of the living to the link with the world of the dead and to sin, is one of the original human traumas and the foundation of almost all religions. However, physical contact of the living world with the dead is dangerous, since it contaminates human values and ideologies and, in Christianity, also directly the dogma of life after death, salvation and resurrection. Rationally, we can examine only suspicions of deception, as well as ideological and material contamination of events with high and popular cultural examples. Valvasor did not mention any kind of doubts in relation to the appearances of 1684, undoubtedly mainly because the deceased was the aunt of his second wife and the owner of Novi dvor was his brother-in-law. In another context, when commenting similar appearances, he was involved in a long polemic with his German editor, Erasmus Francisci, on the veracity and nature of such appearances of spirits. Valvasor explained them with Renaissance and Baroque theories on life and transformation of the spirit after bodily death; and above all with the then popular theories of astral and life spirit, which differed considerably from Christian teachings on the soul.

Some months after the appearances in Novi dvor, on the orders of the Apostolic Nuncio to Vienna, the Ljubljana diocesan court wanted to examine their veracity. The hearing of all the witnesses to the appearances, and especially the main medium of poltergeist activities, the castle cook Ana, posed the key questions for the detection of orthodoxy, superstition and deception in the local community. From basic information obtained in advance from the Archdeacon of Savinja-Valley, the investigators found that these were not mystical visions or pagan apparitions from popular tradition but an orthodox event, such as had already been described several times in theological treatises. The locations of the appearances were not church premises but private buildings. Jesus or the Virgin Mary did not appear to people but a deceased lay person and several times, and never in the semi-conscious states and dreams in which the majority of unprovable visions normally occurred. The appearances seemed material because the spirit was capable of speaking with the people, not just making noises as a poltergeist.

At the hearings, some showed traditional suspicion in relation to a distortion of orthodoxy by female depravity, since they raised the question of the cook's questionable morals. Ana had entered service at Novi dvor only a few days before the appearances, bringing with her an illegitimate son and had already changed her employer six times. She had even been in prison a short time prior to this because of an accusation of theft. The motive of the appearances raised a suspicion of principle: the spirit of the deceased lady of the castle did not demand from her nephew, Baron of Čečker, the righting of a financial injustice formerly caused, of a modest 60 goldinars, but only the saying of 30 masses for the salvation of her soul in front of the altar of St. Anthony of Padua in the local church in Jagnjenica by Radeče. This succursal church was under the supervision of the neighbouring priest in Svibno, who was Ana's former employer and was himself in constant conflict with the surrounding farmers and nobility about various financial matters. The servants also testified to contamination of the pious appearances with the morally questionable activities of the castle inhabitants, mentioning immoderate drinking of the staff, almost ritual terrorizing of maids, and farm labourers staying secretly in the women's rooms overnight; all when the lord of the castle was absent. The servants confirmed the arrival and departure and speech of the spirit, the gestures of those present and the fear with which the observers of the appearances that evening were filled. The priests carefully recorded their unsuccessful attempts to establish communication with the spirit (who spoke only to Ana) and to appease it. Ana's supposed immorality thus did not fatally impair belief in the truth of the matter.

The Novi dvor and Stari dvor events depict for us better than for the then investigators, a picture of an interweaving of the collective consciousness with high and popular culture. It was a problem of mutual contamination of theology and homilectics with popular perceptions of death, the soul and purgatory. From the 13th century on, the description of appearances of spirits as requests for help in righting old material injustices and salvation from purgatory was the most frequent motif in post-Christian popular culture, in church miracles and in Renaissance and Baroque homilectics on doctrines of purgatory. It appears that, even in the 17th century, preachers and local priests did not devote themselves to salvation of the spirit and the concept of purgatory to the extent that would be expected from such an important theme. Preachers in Slovenia did not mention purgatory within detailed teachings on sin, salvation, heaven and hell. In practice, teaching about post-mortal life focused on the two poles of life after death before the final judgment: the soul of those who live a Christian life goes to heaven, that of sinners to hell.

It is no coincidence that, in terms of content, almost the same sin as the deceased Marija Elizabeta committed was the core of one of the legends about St Anthony of Padua – about the steward and the false lord. Based on a Baroque Italian legend, it was so popular in Slovene lands in the 18th and 19th centuries. However lady Marija Elizabeta, who formerly committed almost the same injustice with financial calculations, did not suffer after death in hell but in purgatory. According to official doctrine and in practice, she could only come for help from there and only from there could she go to heaven after the masses had been said. Clearly in depicting her appearances, popular tradition did not appropriate a leading role; this was essentially taken from high culture or from popular

science treatises on the appearances of spirits. Because an educated person independently created the first, the dialogues between the spirit and witnesses were slightly reshaped and accorded with church doctrine. Despite suspicions about the depositions, the diocesan court in the end quietly recognised that the spirit of the deceased really showed itself to the living. Without a formal judgment, the court allowed the events gradually to sink into oblivion. After the masses had been said, the spirit never again showed itself to anyone there.

Key words: an apparitions of ghosts, poltergeist, high culture, folk tradition, early new ages, aristocratic family of Gallenberg, Carniola, Janez Vajkard Valvasor

VIRI IN LITERATURA

- Ariès, P. (1991):** *Geschichte des Todes*. München, DTV.
- Bassar, B. (1734):** *Conciones juxta libellum exercitorum s. p. Ignatij. Labaci, Typis Adami Friderici Reichhardt*.
- Del Rio, M. (1640):** *Disquisitionum magicarum libri sex. Venetiis, apud Guerilios*.
- Delumeau, J. (1987):** *Strah na zapadu (od XIV do XVIII veka. Opsednutu grad)*. Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.
- Dörfler, H. (1996):** *Unheimliche Wirklichkeit. Parapsychologische Phänomene heute*. Graz, Verlag für Sammler.
- Ekirch, A. R. (2010):** *Ob zatonu dneva. Noč v minulih časih*. Ljubljana, *Studia humanitatis*.
- Gauld, A., Cornell, A. D. (1979):** *Poltergeists*. London, Boston, Henly, Routledge & Kegan Paul PLC.
- Golec, B. (2007):** *Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja*. *Zgodovinski časopis* 61, 3–4, 303–364.
- Gurevič, A. (1987):** *Problemi narodne kulture u srednjem veku*. Beograd, Grafos.
- Huxley, A. (1993):** *Vrata zaznavanja, nebesa in pekel*. Ljubljana, *Studia humanitatis minor*.
- Jaffé, A. (1997):** *Geistererscheinungen und Vorzeichen. Eine psychologische Deutung*. Freiburg, Basel, Wien, Herder.
- Keller, W. (1979):** *Parapsihološki fenomeni. Otkrivanje čovjekovih tajanstvenih moći*. Zagreb, Prosvjeta.
- Kretzenbacher, L. (1959):** *Der Zeuge aus der Hölle (Smledniška legenda). Zur europäischen Verflechtung des Legendenmotives der Sozialanklage in der slowenischen Volksdichtung und Volkskunst. V: Grafenauer, I. (ur.): Alpes Orientales. Acta primi conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis Labaci 1956*. Ljubljana, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 12, Inštitut za slovensko narodopisje 3, 33–78.
- Lecouteux, C. (1987):** *Geschichte der Gespenster und Wiedergänger im Mittelalter*. Köln, Wien, Böhlau.
- Lecouteux, C. (2012):** *The Secret History of Poltergeists and Haunted Houses. From Pagan Folklore to Modern Manifestations*. Rochester, Vermont, Inner Traditions International.
- Le Goff, J. (2009):** *Nastanek vic*. Ljubljana, *Studia humanitatis*.
- Maxwell-Stuart, P. G. (2011):** *Poltergeists. A History of Violent Ghostly Phenomena*. Stroud, Amberley Publishing Local.
- Nadrah, A. (1996):** *Marijina sporočila. 2. del: Presojanje pristnosti. Stična, Stiška opatija*.
- NŠAL ŠAL/Župnije – Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Škofijski arhiv (ŠAL), Župnije, fasc. 266: Compilatio actuum inquisitionis et examinum in consistorio Labacensis die 15ta maii et sequentibus pro temporis opportunitate 1684 factorum.**
- Reisp, B. (1983):** *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana, Mladinska knjiga.

- Rieger, M. (2011):** Der Teufel im Pfarrhaus. Gespenster, Geisterglaube und Besessenheit im Luthertum der Frühen Neuzeit. Friedenstein-Forschungen 9. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Rogierius, P. (1731):** Palmarium empyreum seu conciones CXXXVI de sanctis totius anni ... a p. Rogerio Labacensi Ord. Min. Capuc. concionatore Carniolico, pars I. Clagenfurti, Typis et sumptibus Joann. Friderici Kleinmayr.
- Schmitt, J.-C. (1998):** Ghosts in the Middle Ages. The Living and the Dead in Medieval Society. Chicago, University of Chicago Press.
- Slovenske ljudske pesmi (1992):** Tretja knjiga, Pripovedne pesmi. Terseglav, M. et al. (ur.). Ljubljana, Jože Moškrič.
- Sluhovsky, M. (2007):** Believe Not Every Spirit. Possession, Mysticism & Discernment in Early Modern Catholicism. Chicago, University of Chicago Press.
- S. Cruce, J. B. a (1696, 1707):** Sacrum promptuarium singulis per totum annum festis ... ab V.P.F. Joanne Baptista a S. Cruce Vippacensi. Pars III, V. Labaci, Typis Joannis Georgii Mayr.
- Tenenti, A. (1987):** Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Valvasor, J. W. (1689):** Die Ehre des Herzogthums Crain. Laybach, Wolfgang Moritz Endter Nürnberg.
- Vernette, J. (2001):** Skrivnosti okultnega in nenavadnega. Celje, Mohorjeva družba.
- Waterworth, J. (1848):** The Canons and Decrees of the Sacred and Oecumenical Council of Trent. London, Dolman.